

Габа І.М.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано поняття «розвивальне середовище закладу дошкільної освіти»; охарактеризовано організацію розвивального середовища відповідно до сучасних вимог розвитку суспільства. Показано, що розвивальне середовище закладу дошкільної освіти є відкритою і незамкненою системою, що піддається коригуванню та розвитку. Змістовні характеристики середовища закладу освіти визначаються внутрішніми завданнями, які включають три аспекти: змістовий (рівень і якість культурного змісту), процесуальний (стиль спілкування, рівень активності), результативний (розвивальний ефект). Розвивальне середовище створює потенційні можливості для позитивного впливу різноманітних факторів на інтелектуальний розвиток дитини та формування цілісної особистості, що в майбутньому визначатиме успішність самоактуалізації та можливості дитини самостійно вирішувати завдання. Встановлено, що розвивальне середовище закладу дошкільної освіти базується на принципах інформативності та насиченості; варіативності; стабільності та динамічності; комплексування та гнучкого зонування (трансформованості); доступності; безпечності; що сприяє пізнавальній активності і є визначальним для психічного й особистісного розвитку дошкільника. Середовище дошкільника має розвивальний ефект з точки зору вдосконалення фізичних функцій, формування сенсорних навичок, накопичення життєвого досвіду; виконує функцію соціалізації особистості, що включає успішне оволодіння соціальними компетенціями. У процесі створення розвивального середовища усіх вікових груп, варто враховувати психологічні основи гармонійної взаємодії всіх учасників виховного процесу, психологічні особливості вікової групи, дизайн та ергономіку в дизайні простору закладу дошкільної освіти. Перспективи дослідження вбачають у розкритті розвивального потенціалу середовища закладу дошкільної освіти, а також розробці критеріїв його оцінки.

Ключові слова: розвивальне середовище, ігровий простір, соціалізація, самоактуалізація, пізнавальний розвиток.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільства вимагає від людини умінь самостійного та творчого освоєння інформаційного простору, швидкої адаптації до умов життєдіяльності, що постійно змінюються. Середовище – одна з умов передачі традицій між поколіннями, становлення самосвідомості дитини, її самовизначення. Ефективне вирішення цього завдання може бути забезпечене створенням розвивального освітнього середовища закладу дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури показав, що важливу роль мають наукові доробки, що розкривають значення середовища у становленні особистості дитини (П. Чамата, М. Боришевський, Л. Подоляк, І. Чеснокова, С. Тищенко). Науковий та практичний інтерес представляють праці, що вивчали середовище дошкільників (Г. Костюк, К. Крутій, Л. Максимова, Ю. Швалб). В останні роки з'явилися дослідження, з проблеми соціального розвитку дошкільників, формування

самосвідомості, виховання вольових якостей (С. Кулачківська, О. Кононко, Т. Піроженко, Л. Подоляк, С. Ладивір). Сучасні дослідники розглядають середовище з точки зору організації, проектування, управління. Водночас розвивальний аспект середовища закладу дошкільної освіти залишається малодослідженим.

Мета дослідження полягає у визначенні соціально-психологічних особливостей організації розвивального середовища закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток дитини-дошкільника відбувається у процесі виховання та навчання, тобто, в активній, змістовній діяльності, що зорганізується педагогом у різноманітних формах її спілкування з дорослими та однолітками; створюється середовище, в якому вона живе та навчається самостійно. Змістовні характеристики середовища закладу освіти визначаються внутрішніми завданнями, які включають три аспекти: змістовий (рівень і якість культурного змісту),

процесуальний (стиль спілкування, рівень активності), результативний (розвивальний ефект) [1].

Варто зазначити, що поняття «розвивальне середовище» було введено Дж. Равеном як простір розвитку компетентності, що полягає у впровадженні компетентнісного підходу в закладі дошкільної освіти. Дж. Равен зазначав, що у такому середовищі люди мають можливість прагнути до цілей, які їх цікавлять, й у процесі їх досягнення розвивати свою компетентність. Розвинути – означає посилити, дати можливість проявитися та зміцнитися, набути зрілої форми, відповідної певному віку, використати усі можливості для вдосконалення когось – чогось. За цією логікою розвивальним є таке предметне, природне та соціальне середовище, яке не гальмує природних життєвих проявів дитини, сприяє їх реалізації, становленню, вдосконаленню [4, с. 116]. Розвивальне середовище закладу дошкільної освіти це простір дитинства – простір широких можливостей, де створені максимальні умови для розвитку та саморозвитку дитини. Розвивальне середовище створює потенційні можливості для позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на інтелектуальний розвиток дитини та формування цілісної особистості [4, с. 156]. Середовище дошкільника має розвивальний ефект з точки зору вдосконалення фізичних функцій, формування сенсорних навичок, накопичення життєвого досвіду. Воно надає кожній дитині можливості всебічного розвитку, для засвоєння норм і правил суспільства, формування особистісних якостей дошкільника. Але не будь-яке середовище може бути розвивальним. Середовище, створене для дітей в закладі дошкільної освіти, може бути як потужним стимулом їхнього розвитку, так і перешкодою, що заважає виявити індивідуальні творчі здібності (наприклад: стихійність при доборі допомоги, непродуманість, нераціональна організація, жорсткість зонування середовища, порушення естетичної гармонії). Організація розвивального середовища повинна будуватися таким чином, щоб надавати можливість для найбільш ефективного розвитку індивідуальності кожної дитини з урахуванням її нахилів, інтересів, рівня активності. Необхідно збагатити середовище елементами, що стимулюють пізнавальну, емоційну, рухову діяльність дітей. Важливо правильно підійти до питання створення розвивального середовища дошкільника.

Середовище закладу дошкільної освіти як система психолого-педагогічних умов є впорядкованим освітнім простором, в якому здійснюється виховання та навчання дошкільників [5, с. 86].

Ефективно організоване розвивальне середовище закладу дошкільної освіти надає можливість дорослим сприяти гармонійному розвитку дитини, створюючи позитивну емоційну атмосферу, використовуючи ігри та заняття, що сприяють самостійній ігровій діяльності та формуванню навичок міжособистісної міжособистісної взаємодії [2].

У ході організації предметно-ігрової діяльності дитини в середовищі закладу дошкільної освіти у дітей розвиваються: соціальний ігровий досвід; комунікативний ігровий досвід; діяльнісний ігровий досвід; інформаційний ігровий досвід; здоров'язберігаючий ігровий досвід [4, с. 196]. Створюючи розвивальне середовище закладу дошкільної освіти, дорослі тим самим спонукують дитину до предметно-ігрової діяльності, її самостійності, відповідальності та ініціативності.

Особливу увагу до вивчення середовища у своїх роботах приділяв В. Ясвін, який зазначав, впливи та умови середовища сприяють розвитку дітей та формуванню особистісних характеристик [5, с. 65].

М. Монтессорі зазначає, що починаючи з дошкільного віку дітям необхідно допомагати долати труднощі, що виникають у них, тим самим у дитини без спотворень складеться реальна картина світу та взаємодії з людьми. Відштовхуючись від цього, можна зробити висновок, що саме дорослий, який має певні знання, вміння і навички, може якісно надати допомогу дитині [5, с. 68].

У процесі створення розвивального середовища усіх вікових груп, варто враховувати психологічні основи гармонійної взаємодії всіх учасників виховного процесу, психологічні особливості вікової групи, дизайн та ергономіку в дизайні простору закладу дошкільної освіти.

Предметно-просторове розвивальне середовище будується таким чином, щоб дати можливість розвивати індивідуальність кожної дитини з урахуванням її власних потреб, можливостей, інтересів; і вимагає дотримання таких принципів [5, с. 121]:

1. Інформативності та насиченості.
2. Варіативності.
3. Стабільності та динамічності.
4. Комплексування та гнучкого зонування (трансформованості).
5. Доступності.
6. Безпечності.

Принцип інформативності передбачає різноманітність тематики матеріалів та обладнання, активності вихованців у взаємодії із предметним оточенням. Предметно-просторове розвивальне

середовище має бути змістовно насиченим. Активність дошкільників передбачає можливість спільної участі дорослого та дитини у створенні предметного середовища, яке може змінюватись та легко трансформуватися. У групових кімнатах можна обладнати центри піску та води, майстерні, використовувати ширми. Для організації спільної діяльності обов'язковим в устаткуванні є матеріали, що активізують пізнавальну діяльність: розвиваючі ігри, технічні пристрої та іграшки, моделі, предмети для дослідно-пошукової роботи: магніти, пружинки, ваги, мензурки та інше; великий вибір природних матеріалів вивчення, експериментування, складання колекцій.

Принцип варіативності визначається видом дошкільного закладу освіти, змістом виховання, культурними та мистецькими традиціями. Пріоритетним напрямом є соціально-особистісний розвиток дітей, отже, у групах слід приділити особливу увагу умовам для успішного засвоєння дітьми соціально-комунікативного аспекту. Необхідно спрямувати зусилля на організацію простору спілкування дорослого з дитиною. Відомо, що спілкування дорослого з дитиною, довірчі бесіди проводяться на основі просторового принципу «очі в очі». Для реалізації даного принципу варто подбати про особливі просторові позиції дорослого й дитини. Доречним є використання різноманітних меблів (гірки, подіуми, куточки). Для розвитку ігрової діяльності дітей потрібні атрибути для різноманітних сюжетно-рольових ігор, режисерських ігор. Для формування соціальних уявлень про світ людей, норми взаємин з дорослими та однолітками варто обладнати соціальний куточок, де розміщені тематичні альбоми, дидактичні ігри, альбоми з фотографіями, книги, альбоми та листівки про рідне місто (село).

Принцип стабільності-динамічності предметного оточення забезпечує поєднання звичних та неординарних елементів естетичної організації середовища, індивідуальну комфортність та емоційне благополуччя кожної дитини. Ігрові кімнати для дітей кожної вікової групи – це зона стабільності. Вони мають бути забезпечені збірно-розбірними меблями; іграшками; м'якими майданчиками, подіумами для відпочинку. Бажано, щоб усі ігрові блоки мали вихід в універсальну ігрову зону – це приміщення з високим ступенем трансформованості простору, з великою різноманітністю предметного наповнення, тут можливе створення тематичних зон (наприклад, м'які меблі, як частина ігрової). Матеріали різних зон розвивального середовища необхідно змінювати відповідно

до теми тижня, вносити нові атрибути в ігрову зону, збагачувати пізнавально-мовні центри тематичними папками, листівками, сюжетними картинками за тематикою, центри експериментування – новими матеріалами для дослідницької діяльності. Доцільною є організація короткострокових та довгострокових проєктів, водночас матеріали проєктної діяльності мають бути доступні дітям. Творчі центри можуть залежно від теми збагачуватися різними природними матеріалами, предметами мистецтва, альбомами з декоративно-ужиткового мистецтва, дидактичними іграми. Розвивальне середовище, організоване таким чином, що сприяє всебічному розвитку дітей.

Принцип комплексування та гнучкого зонування (трансформованості) передбачає легкість трансформування обладнання, поліфункціональність його використання, реалізує можливість побудови сфер активності, що не перетинаються, і дозволяє дітям займатися одночасно різними видами діяльності, не заважаючи один одному. У кімнаті організуються ігрові та тематичні зони або центри, сектори (спілкування, сюжетно-рольових ігор, будівельно-конструктивних ігор, театральний, образотворчого мистецтва, сенсорного розвитку, мови та грамотності, експериментування та досліджень, спортивний тощо), що дозволяє дітям об'єднатися у групи за спільними інтересами; місце відпочинку; місце усамітнення. Важливо мати велику кількість «підручних» матеріалів (мотузок, коробочок, стрічок), які творчо використовуються для вирішення різних ігрових проблем. У групах старших дошкільнят необхідні також різні матеріали, що сприяють оволодінню читанням, математикою: друківані літери, слова, таблиці, книги з великим шрифтом, посібник з цифрами, настільно-друковані ігри з цифрами та літерами, ребусами, а також матеріалами, що відображають шкільну тематику: картинки про життя школярів, шкільне приладдя, фотографії школярів-старших братів чи сестер, атрибути для ігор до школи. Естетична організація середовища дуже важлива. Беззаперечним є той факт, що основну інформацію людина отримує з допомогою зору, отже варто приділяти особливу увагу візуальному оформленню предметного середовища.

Принцип доступності – використовувати ігрові засоби розташовуються так, щоб дитина могла дотягнутися до них без допомоги дорослих. Це допомагає бути самостійним.

Принцип безпечності розвивального середовища закладу дошкільної освіти передбачає виконання вимог, регламентованих санітарними

нормами та правилами безпеки життєдіяльності. Необхідна трансформація психологічної свідомості вихователя. Повинна відбутися зміна ставлення педагога до вихованця (він повинен приймати дитину такою, якою вона є, і на цій основі розвивати її психологічні потреби, схильності, здібності, визначити індивідуальний шлях розвитку); ступінь його впливу на дітей та здійснення професійно-педагогічної діяльності з позиції формування психологічного здоров'я особистості дитини дошкільного віку.

Організація предметно-просторового розвивального середовища закладу дошкільної освіти створюється з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, інтересів, рівня активності кожної дитини, щоб дати можливість найбільш ефективно розвивати та формувати індивідуальність кожної дитини.

Розвивальне середовище закладу дошкільної освіти формується таким чином, щоб кожна дитина могла вільно займатися тим, що їй цікаво. Саме тому необхідно збагачувати середовище елементами, що сприяють пізнавальній, емоційній та руховій діяльності дітей. Зонування простору та розміщення предметів за секторами стимулює групову діяльність. Виокремлюють три сектори: активний, спокійний, робочий. Активний сектор предметно-просторового середовища займає найбільшу частину ігрової кімнати. Сектор включає центр гри, рухової активності, конструювання та музично-театралізованої діяльності [4, с. 204]. Спокійний сектор включає центр книги, відпочинку і природи. Робочий сектор займає чверть від усієї ігрової кімнати, в даній частині розміщено обладнання для спільної та регламентованої діяльності. Між усіма частинами мають бути умовні межі, які залежать від конкретних завдань. В одній частині можуть бути одночасно всі діти, оскільки вони активно приєднуються до діяльності та інтересів інших дітей. Обов'язковими в обладнанні є ігри, що розвивають, іграшки, моделі, предмети дослідно-пошукової роботи.

Важливим наповненням розвивального середовища закладу дошкільної освіти є іграшки. Іграшка сприяє формуванню самостійності, творчої діяльності дітей. Іграшка — важливий фактор психічного розвитку. Виділяють три типи іграшок:

«Предмети оперування» — це іграшки, що імітують реальні предмети, знаряддя, інструменти, засоби людської діяльності, що дозволяють відтворювати зміст справжньої дії (наприклад, іграшкова чашка, праска, молоток, кермо тощо).

«Іграшки-персонажі» — це різного роду ляльки, фігурки людей та тварин. Сюди ж за функціями у грі відноситься ігровий матеріал, що представляє рольові атрибути, специфічні для будь-якого персонажа (ролі), наприклад, одяг лікаря, каска пожежника, барвистий ремінь ковбоя і тощо.

«Маркери (знаки) ігрового простору» — це іграшки (ігровий матеріал), що вказують на місце дії, обстановку, в якій воно відбувається (наприклад, іграшкова кухонна плита, будинок-теремок, кістяк ракети, рама, що зображає ніс корабля або передню стінку автобуса тощо) [4, с. 205].

Для усіх вікових груп, крім іграшок того чи іншого типу, необхідний матеріал, який обслуговує гру. Це різні деталі великих будівельних наборів, різноманітні об'ємні предмети (коробки, дивані подушки, спеціально виготовлені набивні модулі), палички, мотузочки тощо. Як і для сюжетної гри, матеріал для гри з правилами має бути типізований та підібраний з урахуванням культурних форм гри з правилами.

Типи ігрового матеріалу:

1) матеріал для ігор на фізичну компетенцію (рухливих, на спритність): м'ячі, мішечки для кидання, набори кеглі тощо.

2) матеріал для ігор на удачу (шансових): настільні ігри типу «лото» з найрізноманітнішим тематичним змістом.

3) матеріал для ігор розумовий розвиток: дитяче доміно (з картинками), шашки, шахи, нарди тощо [3, с. 216].

Одним із видів діяльності дошкільника є продуктивна діяльність. Матеріали та обладнання для продуктивної діяльності мають бути представлені двома видами: матеріалами для образотворчої діяльності та конструювання, а також включати обладнання загального призначення. Оволодіння дитиною видами продуктивної діяльності — малюванням, ліпленням, конструюванням, виготовленням виробів є показником високого рівня її загального розвитку та підготовки до навчання у школі. Ефективність цієї роботи багато в чому залежить від матеріалів та обладнання, які є у розпорядженні вихователя та якими користуються діти. Тому, одним із основних завдань, які стоять перед педагогами, є науково обґрунтований підбір матеріалів та обладнання з урахуванням основних завдань розвитку дітей кожного віку.

Важливою умовою розвитку особистості є розвиток самостійності дошкільника. Від рівня самостійності в ігровій діяльності залежить ставлення однолітків до дитини. Компетентність у грі дитини дошкільного віку високо оцінюється

однолітками. Сумісна ігрова діяльність дітей з високим рівнем самостійності сприяє виявленню ними адекватної оцінки ігрових умінь одне одного, спрямовує на узгодження змісту гри, розвиток її сюжету, конструктивне вирішення конфліктів. Серед засобів оптимізації самостійної активності дошкільників дослідники називають сюжетно-рольові ігри, ігри-інсценування та ігри з будівельним матеріалом. Для ефективної організації самостійної діяльності дітей необхідно створити розвивальне середовище, яке передбачає наявність: ігрових зон; зон усамітнення; сучасних іграшок; розвиваючих ігор; дидактичного та демонстраційного матеріалу; матеріалу для продуктивної діяльності; атрибутики для творчої діяльності; куточків експериментування; куточок природи тощо. У приміщенні групи раннього віку можна створити такі зони: фізичного розвитку; сюжетних ігор; будівельних ігор; ігор із транспортом; ігор із природним матеріалом; музичні заняття тощо. Варто продумати різні способи розміщення дітей під час розвиваючої взаємодії вихованців та вихователя. Це можуть бути килимки, де можна зручно розташуватись педагогу з підгрупою дітей та погратись, розглянути ілюстрації. Не варто перенасичувати простір, навпаки мобільні, м'які та легкі модулі дозволять змінювати вигляд групової кімнати та створювати можливості для задоволення рухової, сенсомоторної потреби дітей у різних видах рухів. Матеріали та обладнання повинні створювати оптимально насичене цілісне, багатофункціональне, трансформоване середовище та забезпечувати реалізацію основної загальноосвітньої програми у спільній діяльності дорослого та дітей, та самостійної діяльності дітей не лише в рамках безпосередньо освітньої діяльності, а й під час проведення режимних моментів.

Насичене розвивальне середовище є основою для формування гармонійної особистості дитини, в якому дитина може отримувати нові знання та соціальний досвід. Варто зазначити, що в даний час під змістом інституту освіти розуміється виконання функції соціалізації особистості, що включає успішне оволодіння соціальними компетенціями. Середовище закладу дошкільної освіти сприяє включенню дошкільника у соціальну сферу і супроводжує цілісний (інтегративний, синтетичний) розвиток дитини. Соціалізація безпосередньо пов'язана з розвитком емоційної сфери дитини. Емоційне спілкування, предметна

діяльність і гра є провідними видами діяльності, водночас представляють собою форми спільної діяльності дорослого і дитини. Саме соціалізація дозволяє сформуватися ієрархію мотивів, які забезпечують смисловий рівень регуляції. Мотиви, що виникають у зв'язку з засвоєнням та прийняттям норм поведінки, мають важливе значення. Когнітивна та емоційна сфера нерозривно пов'язані. Високий рівень когнітивної сфери відповідає високому рівню розвитку емоційної сфери. Провідною умовою у визначенні соціально-особистісного розвитку дитини виступає спілкування. Саме в процесі спілкування дитина орієнтується на реакції іншої людини і коригує свою поведінку для подальшої взаємодії.

Розвивальне середовище закладу дошкільної освіти надає можливості для раннього розвитку сенсомоторних функцій; розвитку вищих психічних функцій з урахуванням вікових періодів; формування Я-концепції, самоактуалізації дитини; розвитку соціальної компетентності; адекватного співвідношення навчання та психологічного розвитку дитини. Розвивальне середовище закладу дошкільної освіти створює зону найближчого розвитку, яка, у свою чергу, необхідна для подальшого навчання та психічного розвитку дитини.

Висновки. У рамках дошкільної установи під розвивальним середовищем розуміється сукупність умов, що впливають на всебічний розвиток дитини, її фізичне та психічне здоров'я, успіх і продуктивність її подальшого навчання, діяльність усіх учасників виховного й навчального процесу в закладі дошкільної освіти. Розвивальне середовище закладу дошкільної освіти базується на принципах інформативності та насиченості; варіативності; стабільності та динамічності; комплексування та гнучкого зонування (трансформованості); доступності; безпечності, що сприяє пізнавальній активності і є визначальним для психічного й особистісного розвитку дошкільника. Середовище дошкільника має розвивальний ефект з точки зору вдосконалення фізичних функцій, формування сенсорних навичок, накопичення життєвого досвіду; виконує функцію соціалізації особистості, що включає успішне оволодіння соціальними компетенціями.

Поняття розвивального середовища є перспективним для організації конкретних досліджень, що стосуються розкриття розвивального потенціалу середовища закладу дошкільної освіти, а також розробці критеріїв його оцінки.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України (нова редакція). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovijkomponentdoshkilnoyiosviti-na-sajt-ostatochnij.pdf>
2. Балл Г. О. Проблема гуманізації освіти та деякі напрямки її розв'язання. *Психологічні засади гуманізації загальної середньої освіти* : збірник статей Рівне, 1995. С. 3–13.
3. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підручник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 408 с.
4. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу: монографія у 2-х ч. Київ, 2009. Ч. 1. 302 с.
5. Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: технології проектування : навч.-метод. посібник за ред. О. Д. Рейпольської. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 222 с.

Haba I.M. SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENTAL ENVIRONMENT OF THE PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

The article describes the concept of «developmental environment of preschool education institution». the organization of the developmental environment in accordance with modern requirements of society development is characterized. It is shown that the developmental environment of the preschool is an open and unlocked system that can be adjusted and developed. The substantive characteristics of the educational environment are determined by internal tasks, which include three aspects: substantive (level and quality of cultural content), procedural (communication style, activity level), effective (developmental effect). The developmental environment creates potential opportunities for the positive impact of various factors on the intellectual development of the child and the formation of a holistic personality, which in the future will determine the success of self-actualization and the child's ability to solve problems on their own. It is established that the development environment of the preschool education institution is based on the principles of informativeness and saturation; variability; stability and dynamism; complexing and flexible zoning (transformity); availability; security; which promotes cognitive activity and is decisive for the mental and personal development of the preschooler. The preschooler environment has a developmental effect in terms of improving physical function, forming sensory skills, accumulating life experience; performs the function of socialization of the individual, which includes successful mastery of social competencies. In the process of creating a developmental environment of all age groups, it is necessary to take into account the psychological foundations of harmonious interaction of all participants in the educational process, psychological features of the age group, design and ergonomics in the design of the preschool. The prospects of the study are seen in the disclosure of the development potential of the environment of preschool education, as well as the development of criteria for its evaluation.

Key words: *developing environment, play space, socialization, selfactualization, cognitive development.*